

Прикази

„Хисторијски зборник“, часопис Повијесног друштва Хрватске
1948—1952

Пропуст који су „Историски записи“ досада учинили био је тај што нису приказивали најважније историске публикације чак ни из наше земље. Тиме су нарочито погођени наставници средњих школа који су на тај начин потпуно отсечени од своје струке и нису у стању да прате развитак историске науке. Исто то чини и „Историски гласник“ у Београду. Напротив, „Хисторијски зборник“ поред стручних прилога својих истакнутих сарадника бележи све оно што се односи на историју нашег народа, па било да то потиче из наше земље или из иностранства. Треба рећи да он редовно приказује и „Историске записе“ и да се не задовољава само тиме да укратко преприча њихову садржину, већ даје и свој коментар, као што скоро увек чини и са осталим публикацијама. Белешке, прикази и критике често пута заузимају половину простора, али то није никакав недостатак, већ као информација преимућство. То чине и други инострани часописи. Тако на пример „American historical Review“ често даје приказима и белешкама и две трећине свог простора.

Ниво је „Хисторијског зборника“ на приличној висини. Проблематика је постављена доста широко и посматра се у склопу општих збивања и онда кад се тиче само хрватске историје. Критике, прикази и белешке су разноврсни, а критике још су добро и документоване и кад се одбаце поједине неумесне тенденције које се понегде увуку, наићи ће се у њима на пуно интересантних сугестија, па и постављања нових проблема.

Један недостатак од којег пате сви наши часописи, па и „Хисторијски зборник“ јесте тај што су његови сарадници из Загреба, евентуално из Ријеке или Сплита. Активно бављење историском науком сведено је тако на један ужи круг људи из главног културног центра. Круг сарадника се засада не може проширити и на провинцију из објективних разлога. Можда ће ускоро микрофилм омогућити историским друштвима у провинцијама стварање стручне библиотеке, а на тај начин њиховим члановима и бављење историском науком, јер без стручне би-

блиотеке историска друштва (као уосталом и друга) не значе много.

„Хисторијски зборник“ је до сада изишао четири пута и како га „Историски записи“ уопште нису приказивали, приказаће се овде сва четири годишта.

Прво годиште „Хисторијског зборника“, органа Повијесног друштва НР Хрватске, изишло је 1948 г. на 315 страна. Стручне расправе заузимају 232 стране, остало отпада на оцене, приказе и белешке. Осећа се јак утицај совјетске историографије, што се види већ и по томе што су сва резимеа дата на руском. Ипак се за истину не прихвата све што тамо пише. У приказима радова совјетских научника поступа се понекад критички и поједини њихови резултати се одбијају.

У уводном делу се каже да нашу прошлост треба проучавати методом историског материјализма, да (према Стаљину) треба проучавати у првом реду „историју радних маса, историју народа“. Међутим позитивне тековине прошлости неће се одбаци. Осим хрватске историје проучаваће се и историја Јужних Словена, словенска и општа историја. „Хисторијски зборник“ обухватиће и помоћне историске науке и оне научне дисциплине које су сродне историји. Неће се износити само голе чињенице, већ ће се настојати да се да и њихово објашњење, имајући у том погледу пред очима велико искуство совјетске историографије. Као даљни свој задатак Повијесно друштво Хрватске и његов орган „Хисторијски зборник“ сматрају и подизање нових кадрова, популаризацију историске науке, помоћ средњошколским наставницима, а као најважнији задатак биће чување братства и јединства међу нашим народима.

После овог уводног дела Марко Костренчић је у свом чланку „Стара баштина и нови путеви“ говорио о схватању историје од стране буржоаске науке и о методама које је она примењивала на проучавање појединих историских питања. Специјално се задржао на књизи Чарлса Омана „On the writing of history“ која је изишла 1939 г. и у којој је Оман „као прокушани историк изнео свој profession de foi“. По њему „је историја низ догађаја прекидан катаклизмама, а не један логички и правилан процес“. Костренчић је онда говорио о схватању историје и оних истакнутих научника-историчара који су радили у Хрватској (Смичиклас, Клајић, Шишић, Гавра Манојловић). Супротстављајући марксистички поглед на историју и његов метод буржоаском, Костренчић одаје и признање буржоаској науци што је она „прикупила и у архивима похранила големи материјал извора и да је много тог материјала више-мање критички издала и тако га учинила приступачним научном истраживању.“ Њена је заслуга што је разрадила оне „факторе“, „који, додуше, не одређују, али убрзавају или успоравају

законити процес развоја“; даље, што је сабрала и утврдила велики чињенички материјал без којег „ни једна историографија не може да с успехом научно ради“.

Задатак млађег поколења историчара био би да историске чињенице повеже „једним везом“, да у повезаности разабере законитост историског развоја, „да врши не само правилну анализу и дијагнозу догађаја, већ да на тој основи поставља и правилну прогнозу“.

Како се излажење првог годишта „Хисторијског зборника“ поклопило са стогодишњицом мађарске револуције 1848 године, то је сасвим природно што је тим догађајима поклоњена особита пажња у низу значајних чланака. Тако је Јарослав Шидак у свом прилогу „Револуција године 1848—1849“, истина само у најопштијим цртама, изнео револуционарне покрете у Европи тих година, успехе и неуспехе тих покрета дотичући се и Подунавља где је „главно значење припало Хрватској и Угарској“ и у вези с тим улоге Јелачића и Марксовог става по питању мађарске револуције и улоге словенских народа у њој. — О тим питањима детаљно и опширно расправља Васо Богданов у својој расправи „Улога подунавских славенских народа 1848—1849 г. у свијетлу нових истраживања совјетске историографије“. Међу историчарима-марксистима досад је обично владало мишљење да је улога подунавских Словена била у револуцији 1848—1849 искључиво реакционарна и контрареволуционарна. Разлози за такво, по Богданову, погрешно схватање били су следећи: а) грађанска историографија је за последњих сто година замаглила „четрдесет осмашко збивање“ и ту су водећу улогу одиграли немачки историографи; б) после угушивања револуције 1848 г. историја тих догађаја писана је под утицајем мађарске племићке емиграције која је, разбацана по свим западно-европским и америчким културним центрима постала главни информатор светске јавности и једини извор за добијање података о улози словенских народа; ц) социјалдемократски опортунисти су с лажног марксистичког становишта пружајући подршку немачкој реакционарној историографији, под чијим су утицајем били, учинили да је идеја о контрареволуционарној улози Словена продрла и у дела историчара марксиста како на страни тако и код нас, па су многи напредни људи код нас гледали на наш покрет тих година „као на неку нашу хисториску срамоту“; д) наша грађанска историографија препустила је писање о тим догађајима немачким и мађарским реакционарима и држећи под својом контролом све архиве онемогућила је да се сазна нешто о борби нашег лука и певала је химне Јелачићу и Рајачићу. Тиме је она индиректно помогла такво негативно схватање о улози Словена. — Међутим, приликом разматрања догађаја 1848 год. није се узимало у обзир на коју се етапу револуције и на држање којих се класа унутра разних народа односе поједини ста-

вови у делима класика марксизма. Није се узимало у обзир ни то. каже Богданов, да су Маркс и Енгелс одавали признања револуционарним покретима унутар словенских народа и да су осуђивали држање мађарског племства и немачке буржоазије у националном питању према немађарским и ненемачким народима.

То су главни аргументи које употребљава и Неједли у Чешкој и Удаљцов и Рубинштејн у Совјетском Савезу и Богданов код нас да би оповргли тезу о контрареволуционарној улози Словена. — Наиме, кад је избио прашки устанак који је обухватио осим чешког делимично и немачки пролетаријат и кад је почео да се шири на чешко, а исто тако и на немачко сељаштво у блиским реонима „Нове рајнске новине“ биле су једине које су стале у одбрану Чеха, Пољака, Талијана, оптужујући оштро револуционарну Немачку што се у националном питању солидарисала са реакционарном која је помоћу немачке солдатеке „потпуно потврдила и освештала старо угњетавање Италије. Пољске, а затим Бохемије“. Тек кад је због таквог става револуционарне Немачке вођство чешког револуционарног покрета прешло у руке чешке либералне буржоазије, односно европске реакције, дошла је оштра осуда такве политике од стране Маркса и Енгелса. Али та њихова осуда, истичу Неједли, Рубинштејн и Удаљцов, не односи се на читав покрет, па се читав покрет не може окарактерисати као реакционаран и контрареволуционаран, већ само поједине његове етапе. Богданов показује да исто вреди и за наше прилике. И наш је покрет био у етапама и карактер тих етапа био је исти као у Чешкој. У првој етапи покрет Срба и Хрвата имао је карактер народне демократске борбе за социјално ослобођење испод феудализма и за политичку и националну независност. Мађарско племство и аустријски двор претстављају тај покрет као бунтовнички и револуционаран и покушавају да га угуше. Кад је Виндишгрец нападао на Праг, Храбовски је јуришао на Сремске Карловце. Ни наш покрет није био јединствен, већ издиференциран. У њему је постојала радикално-демократска странка која је била носилац револуције и реакционарна странка која је постала слуга и носилац контрареволуције. Та наша радикално-демократска странка била је истоветна с чешком радикално-демократском партијом и била је с њом и организационо повезана преко „Словенске липе“ и имала је с њом исти програм. Постојање те наше демократске странке забележили су Маркс и Енгелс у „Новим рајнским новинама“. Наша „љевица“ имала је исправан став и то потврђује та чињеница што је она у Хрватској спроводила саботажу ратовања против Мађара спречавањем мобилизације, а граничарски пукови су се предавали Мађарима или су дезертирали са мађарског фронта. Тада се воде и преговори да се

свргне Јелачић, а да се за хрватског бана доведе пољски револуционар Бем, командант мађарске револуционарне војске.

Мађарска револуција је прошла кроз различите, па и супротне етапе. Прву етапу карактерише строга легалност: све што Мађари добијају, добијају посредством и помоћу бечког двора. Они српски и хрватски покрет прогоне као бунтовнички према цару и краљу и подмажу Аустрији да угуши побуну Талијана. Тек у другој етапи ступају у борбу с контрареволуционарном Аустријом, и то под утицајем пољских револуционара.

Симпатије Маркса и Енгелса према мађарској револуцији почињу од друге етапе, док су је у првој подвргли оштрој критици (Енгелсова књига „Револуција и контрареволуција у Немачкој“). Рад мађарских револуционарних вођа подвргли су оштрој критици не само за време револуције већ и касније у емиграцији (Преписка Маркса и Енгелса и Марксово дело „Herr Vogt“).

На основу свега тога Богданов закључује: „Па као што Енгелс и Маркс нису били за све Мађаре и за све етапе мађарског покрета исто тако нису били и нису могли бити против свих Чеха и против свих Јужних Словена, у свим етапама четрдесетосмашке револуције“.

У последње вријеме Богданов је о истој ствари писао у загребачкој „Републици“ (1953, бр. 2—3), побијајући противтезу Радослава Перовића из предговора књиге „Документа за 1848/9 г.“ која је изашла 1952 у издању Историског института С. А. Н.-а. У смислу тезе Богданова пише и Ружица Гузина у „Новој мисли“ (1953, бр. 6).

Питањима 1848 године посвећен је и прилог Рудолфа Бићанића „Индустриска револуција у Хрватској и година 1848“ у којем аутор после кратког прегледа развоја капитализма у западно-европским земљама прелази на Хрватску где показује како су се поједини технички проналасци почели примењивати, какав је значај имала реформа Јосипа II, како је бечки двор Мађарску и Хрватску третирао као колонијална подручја што се види из тога што је сва роба која је извозена из Аустрије у Мађарску и Хрватску била ослобођена царине, а роба која се из Мађарске и Хрватске извозила у Аустрију била је царинена. Аутор онда прелази на отпор мађарских феудалаца који су хтели да се економски ослободе Аустрије и да избију на Јадран најкраћим путем који је водио преко Хрватске (Дунав—Сава—Купа, затим копном од Карловца до Јадранског Мора). Затим аутор излаже промену става мађарске буржоазије по питању царинске политике Беча кад је почела аустриска револуција тридесетих година прошлог века, јер је Угарска била врло богата, како због феудалне структуре тако и због континенталне блокаде када је Пешта постала центар европске трговине. Процес аку-

мулације је био веома интензиван, а плаћало га је сељаштво. Даље се излаже како је искоришћаван патриотизам за циљеве мађарске бужоазије, јер је „угарски земаљски савез индустријалаца“, основан 1842 године пропагирао потрошњу мађарске робе а на свом челу је имао касније главне актере револуције (Кошут, Баћани). У Угарској настаје нагли развој капитализма: оснивају се акционарска друштва, трговачке банке, иде се затим да се од Ријеке направи главно пристаниште Мађарске. Почетак политике индустријализације у Хрватској види Бићанић у дизертацији грофа Јанка Драшковића који тражи оснивање кредитних банака и интервенцију државе као у Пруској, што показује да је Хрватска била врло слаба, а осим тога и нејединствена. Јер су се по питању индустријализације јавиле три групе: 1) конзервативна — која тражи одржавање феудалног друштвеног поретка; 2) група трговачког капитала — која је заинтересована за трговину робом (ту се разликују две подгрупе: једна која гледа на индустрију из националне перспективе, друга која се ослања на инострани капитал); 3) капиталистичка — која тражи борбу нашег капитала с аустриским и подизање домаће индустрије. По угледу на Мађаре и она пропагира потрошњу домаће робе. У сукобу ових трију струја побеђује гледиште трговачког капитала. Хрватска тражи оснивање једног министарства заједничког за читаву монархију које би обухватило и трговину и финансије. Аустрија је то прихватила, јер је то одговарало њеним интересима. Али су октроисани устав и апсолутизам значили превласт аустрског капитала над Хрватском и кочење економског развоја Хрватске.

Четрдесетосмој посвећен је и чланак Франа Барбарића „Парламентарни избори у Истри 1848“ (из рубрике „Мањи прилози“). Говорећи о учествовању Истре у изборима за свенемачки парламенат и аустрискку конституанту, износи узроке који су довели да је и поред већине словенског становништва у пет изборних округа изабран само један Хрват, аутор је на основу података о броју гласова показао „да је прије сто година била у Истри приближно једна четвртина становника Талијана и три четвртине Хрвата и Словенаца“.

Остали прилози иду овим редом: Љубо Караман „О уметности средњег вијека у Хрватској и Славонији“. У почетку аутор каже да је раније био написао један рад где је описана уметност Далмације, Хрватске и Славоније пре барока, а овим прилогом, каже, износи образложење својих тврђења. Овај рад је подељен на неколико глава: а) прва глава обухвата синтетички преглед развитка уметности у Хрватској и Славонији; б) у другој глави се говори о новооткривеној скулптури плетеног типа у Марији Горској из околине Лабора, која му омогућава да закључи да су такве скулптуре постојале између Драве и Саве још у време

старохрватске уметности; ц) у трећој глави аутор врши „реви-зију ријетких остатака романике бришући оне споменике, што су се досада без разлога уврштавали међу романичке споменике, и употпуњујући попис са споменицима што досада нису били познати или нису као такви били истакнути“; д) четврта глава говори „о споменицима тзв. сремске групе“. Аутор побија мишљење да неколико цркава из Срема које потичу из средњег века чине посебну групу која стоји под јаким утицајем Угарске. Што се пак тиче неких сремских скулптура које потичу из XI-XII в. аутор је „присташа што већег одреза у закључивању“; е) у петој глави се побија мишљење Жироушека и Книвалда који тврде да пре XVI века на Горњу Хрватску утичу Француска и Угарска преко бенедиктинаца и цистерцита.

Грга Новак: „Поглед на прилике радних слојева у римској провинцији Далмацији“. На основу нешто мало података од античких писаца, затим натписа и археолошких остатака аутор нам приказује живот радних слојева у Далмацији, тј. рудара, занатлија, морнара и колона. Види се да је живот рудара и поред великог рудног богатства Далмације био врло тежак. Аутор побија мишљење Пача да је живот био пун благостања и за радне слојеве и показује да је то вредело само за робовласнике. То се види већ из тога што су се рудари било за рад у приватним било у државним рудницима регрутовали из редова осуђеника. За рад у каменоломима и рудницима сумпора регрутовали су се лакши осуђеници, а за рад у рудницима метала осуђеници за теже преступе. И поред извесног ублажења Антонија Пија те су казне остале све до Јустинијановог времена. Поред осуђеника за рад у рудницима су се употребљавали и робови, а и остали слободни људи. Баш случај слободних људи показује како је био тежак положај рудара, јер они нису смели да напуштају руднике и да мењају занимање које је било обавезно и за њихово потомство. За рад у рудницима узимало се и домаће, илирско становништво. Август је наредио Вибију, намеснику илирском да присили Илире на рад у руднику. После тога аутор набраја које су се све руде експлоатисале у Далмацији. Далмација је била нарочито позната по злату, као што се види и из стихова песника Стација. Салона је била центар за скупљање и обрађивање злата. Поред по злату Далмација је била позната и по продукцији сребра и олова. У продукцији сребра она је долазила одмах иза Шпаније и Галије. У Далмацији се експлоатисала и гвоздена руда. Најважнији рудници гвожђа су били око Љубије, Санског Моста, Високог, Вареша и Фојнице. На Приморју и отоцима било је каменолома.

Што се тиче занатства, аутор на основу *Notitia dignitatum* излаже где и какве су се радионице налазиле. Тако се види да је у Салони била радионица за вађење примиза из шкољки и

неколико радионица тканина где су били запослени осуђеници, понајвише хришћани. Видимо да су и они као и рудари били везани за тај занат и да га нису могли мењати. Боље него радионице познајемо занате, јер су занатлије били организовани у колегије. У том погледу провинције су се управљале према Риму. На основу натписа аутор показује који су се све занати налазили у Далмацији. Даље се из његовог излагања види да су занатлиске колегије претстављале велику снагу, особито за време избора, па су их римски цареви почевши од Цезара и Августа забрањивали.

Становници Далмације били су одлични морнари, па су служили и у морнарици. Док се о далматинским морнарима на приватним бродовима не зна скоро ништа, аутор показује како је у равенском пристаништу 40% морнара потицало из Далмације, а у мисенском 35%. О равенском пристаништу са далматинским морнарима поред натписа пружа нам податке и сам Тацит.

Констатујући да немамо скоро никаквих вести о пољопривредним радницима у Далмацији, аутор говори о насељавању римског пролетаријата у ове крајеве, о одузимању земље староседеоцима и насељавању на тој земљи ислужених војника (ветерана), о продирању римских правних институција у ове крајеве. На основу Страбона закључује да је код Далмата земља била заједничка, а исто тако и код Либурна (на основу Псеудо-Скилакса) и да је код њих осим тога постојао и матријархат као и раније код свих Илира. Римски ветерани-колонисти обрађивали су земљу помоћу робова и најамника. Кад је у Риму избило неповерење према Илирима због њиховог устанка, Рим је унутар њихове територије почео да ствара многобројне муниципије од ветерана, међу којима је било и Илира. На основу права државе да је она власник целокупне земље, стварање многобројних муниципија у којима сељацима са наше територије није било никад признато римско грађанско право, довело је до тога да су многи људи остајали без земље, па су радили као најамни радници. То је био случај нарочито за време Веспасијана. Ислужени ветерани илирског порекла са ново придошлим колонистима из Италије били су главни ослонац римске моћи у нашим крајевима. Створиле су се тада две оштро одвојене класе.

Аутор говори нешто мало и о колонима у Далмацији који се јављају при крају републике и њихов постанак објашњава на онај опште познати начин (да се удаљеније и мање плодно земљиште давало под закуп, пошто се није исплатило да га робови, обрађују, јер им је цена расла).

Аутор издваја у посебно подручје отоке и крајеве у које су се досељавали Грци који су највећим делом сами обрађивали земљу, мада су понегде употребљавали робове и најамну

радну снагу. Олет Мандић: „О нацрту развојних степена у првобитној заједници“. Поводом дискусије која се водила у совјетској етнографији о вредности Морган-Енгелсове периодизације и предлога Толстова да се она измени у складу с новим научним резултатима, аутор предлаже своју шему периодизације: 1) Хорда; 2) Ловачка привреда без употребе лука и стреле (= средњи степен дивљаштва по Моргану); 3) Ловачка привреда с употребом лука и стреле (= виши степен дивљаштва); 4) Ловачко-рибарска привреда са сталним пребивалиштем (= нижи степен варварства); 5) Привреда ратара и сточара (=средњи степен варварства); 6) Војна демократија (= виши степен варварства). — Толстовљева шема гласи: 1) Првобитни чопор —као раздобље постајања човека (=нижи степен дивљаштва код Моргана); 2) Првобитна заједница — где се разликује: а) Ловачка привреда, без употребе лука и стреле (= средњи степен дивљаштва по Моргану); б) Ловачка привреда с употребом лука и стреле (= виши степен дивљаштва у шеми Моргана); ц) Комплексна ловачко-рибарска привреда са сталним пребивалиштем (= нижи степен варварства); д) Привреда ратара-сточара који употребљавају мотику са варијантама виших ловаца и виших рибара (= средњи степен варварства код Моргана); 3) Војна демократија (= Морганов виши степен варварства).

У рубрици „Мањи прилози“ поред раније поменутог прилога Франа Барбариа имамо још и ово: Е. А. Бељајев: „Периодизација средњевековне турске историје“. То је превод с руског предавања које је Бељајев одржао у Оријенталном институту у Москви. Критикујући националистичке историчаре и филологе кемалистичког периода Турске као и неке европске историчаре (с изузетком Хамера) због њихове периодизације средњевековне турске историје која је вршена према султанима, Бељајев даје своју периодизацију која је ипак прилично шематична и лишена конкретније документације. По Бељајеву средњи век почиње са селђучким периодом од краја XI и иде до средине XIV века. Други стадиј феудализма — процват османлијског друштва и државе — дели се на неколико етапа: а) од друге половине XIV до друге четвртине XV столећа; б) друга етапа наступа после селјачких устанака и обухвата „три четвртине XV и почетак XVI столећа“. То је доба када је војничко-ленски систем доживио пуни развој; ц) Трећа етапа оличена у султанима Селиму и Сулејману Величанственом. То је коначни развој османлијског феудалног друштва и почетак његовог распадања. Трећи стадиј османског феудализма значи његово распадање и иде од краја XVI до краја XVIII века. — Епоха нове историје почиње у Турској крајем XVIII века. Аутор нарочито истиче, не покушавајући да је објасни, чињеницу да у Турској као и у земљама Блиског Истока уопште није било

грађанских револуција у XVII и XVIII веку па су се многи односи феудалног средњег века одржали и прешли у наше столеће. Турска је уствари ушла у стадиј нове историје тек за време Октобарске револуције. Зденко Војновић: „Идејност у музејима“. По аутору идејност у музејима огледа се најпре у изложбама — који се елементи из живота народа нарочито истичу, пошто су музеји чувари културне баштине и они су жива прошлост народа, а затим и у литератури која се набавља. Наглашава потребу да у музејима буду дела класика марксизма-лењинизма. Зденко Вински у чланку „Нешто о значају археолошких ископања“ говори о подели археологије, о методу ископавања појединих предмета, о потреби да сви ископани предмети буду очувани и научно обрађени. Цвито Фисковић у прилогу „Ископине средњеveковне цркве св. Еуфемije у Сплиту“ саопштава да је приликом чишћења северног pročеља Диоклецијанове палаче и рушења „нагрђеног склопа бивше војне болнице“ откривен план разрушене цркве св. Еуфемije из средњег века коју је описао Рудолф Ајтелберг, 1861 г. не знајући да је црква преправљена (можда у XVII веку), да су три полуокругле нише замењене једном четвороугластом. Аутор исправља Ајтелберга и даје кратку историју те црквике која је најпре припадала женском бенедиктинском манастиру који је основао архиепископ Ловро Далматинац. У XV веку додата јој је готска капела св. Арнира, сплитског епископа, коју је сазидао Јурај Далматинац. Та се капела сачувала од пожара 1878 г. Поред тога аутор саопштава да су откривени још неки други споменици. Стјепан Гуњача у прилогу „Још један налаз старохрватског накита у Триљу“ описује неколико наушница које су радници нашли у сеоском гробу који је раскопан приликом прављења пута у Триљу (13 км јужно од Сиња). Пошто нису нађени никакви други предмети, аутор описује оно што је нађено, тј. тих неколико наушница које стоје у привременом инвентару Нинског музеја под бројем 535.

У рубрици „Знанствене установе“ Федор Моачанин говори о „Музеју Срба у Хрватској“ који је настао после Ослобођења на иницијативу тамошњих српских културних организација. Циљ му је „да на строго научној бази проучи и прикаже економски, социјални, политички и културни развитак Срба у Хрватској од досељења на овамо“. Материјал који је изложен у музеју обухвата период од Бечког конгреса 1815 г., а материјал из периода 1815—1941 г. „биће изложен у своје време“:

Иницијативом напредних музеалаца Хрватске прикупљени су за време НДХ предмети из цркава и манастира и похрањени су у Музеју за уметност и обрт у Загребу. После Ослобођења, на иницијативу Главног одбора Срба у Хрватској и српског културног друштва „Просвијета“ основан је 1946 год. Музеј Срба у Хрватској као отсек Музеја за уметност и обрт. Даровима и

позајмицама појединаца надопуњене су музејске збирке профаним материјалом. У „Постави изложбених дворана“ указује се да се полазило од тога да су интереси српских и хрватских маса заједнички, да постоји код Срба континуитет свести о припадности српском народу, да постоје класне диференцијације унутар српског и хрватског народа, да постоји континуитет веза Срба у Хрватској с руским народом. Музеј је подељен на неколико дворана: 1) Од досељења Срба у Хрватску до велике сеобе 1690 год.; 2) Уметнички и занатски радови XVIII века; 3) Црква, војска и народ у XVIII веку; 4) Грађанство и просветитељство на прелому XVIII и XIX века. Све је ово документовано било писаном речју, било сликом, цртежом, било пак предметима материјалне културе. У овој рубрици налази се још чланак Данице Швалбе „Скупљање грађе за Н.О.Б.-у“. Она најпре цитира цео чланак „Упутства за прикупљање материјала за историју народног устанка у Хрватској“ који је написан негде у јуну 1944 године. Ти упуту говоре о организацији народних снага (политички и организациони припремни радови за устанак од травња 1941 г., прве оружане акције и организација устанка, развитак партизанских одреда и јединица, развитак и улога НОО-а, развитак и улога УСАОХ-а, АФЖ-а, однос хрватских и талијанских антифашиста у Истри и о главним проблемима устанка, фашистички терор и покољ, братоубилачки рат, однос фронта и позадине, четници, ХСС, станбено питање, пољопривреда, сточарство, прехрана, трговина и производња, питање избеглица, здравствена питања, управа и судство, култура, просвета и разонода). Оба ова главна питања раздељена су још на групе и подгрупе.

Музеј за народно ослобођење узео је за задатак да прикупи музејски материјал не само онај у класичном смислу, већ и да постане нека врста архиве. Стога су бележена и причања бораца која су драгоцен извор за историју НОБ-а. У овом погледу послужили су као узор совјетски музеолози (Мањевски).

Рубрика „Прикази и оцене“ доноси кратак чланак Мирослава Бранта „Данашње наше могућности упознавања материјалистичког погледа на историју“. Аутор најпре констатује да већина наших историчара савлађује тек прве тешкоће у упознавању историског материјализма и да нема смисла „примењивати његове поставке у конкретном научном раду без дефинитивног и конкретног напуштања буржоаске идеологије“. Он сматра да је за историчара потребно да би упознао историски материјализам, да проучи сва дела марксизма-лењинизма, што је у данашњим приликама потпуно могуће, јер се дела марксизма-лењинизма могу несметано издавати и издају се. Рудолф Бићанић приказује књигу енглеског комунисте и професора економије на Оксфордском универзитету Мориса Доба „Студије

о развоју капитализма“. Као слабу страну те књиге Бићанић сматра њену ограниченост углавном на западно-европске земље. За слабији део књиге сматра и опис индустријске револуције. „Недостаје му“ — што је за нас од нарочитог интереса — „ефекат револуције на заостале земље“. Јарослав Шидак приказује нове прилоге о словенским народима у револуцији 1848—1849 г. Исти аутор приказује и Згодовински часопис I (Љубљана, 1947) и Гласник Земалског музеја у Сарајеву (1946, свеска I). Осврћући се критички на чланак Соловјева „Трговање босанским робљем до године 1661“ побијајући нека његова мишљења, углавном, аргументима Ђурђева и Чремошника, Бабић приказује „Историски гласник“ (1948 г.) задржавајући се мало више на чланку Острогорског „Улога Словена у друштвеном преображају Византије“ и с правом му пребацујући једностраност и недоследност. Томо Чубелић приказује „Историске записе“ (I, 1948, св. 1—6). Часопису као целини замера што није посветио „више пажње његовој научној критичкој страни“ и што поједини његови сарадници не наводе изворе и литературу. Неке мање замерке чини и дон Нику Луковићу због његовог закључка да је Бока створила „посебан тип или етничку групу народа који се одвојио од осталог становништва наше обале“. Милошевићу пребацује непознавање неких основних ствари у погледу романског становништва у Далмацији (када тврди да су Романи у Далмацији само продукт „романизаторске политике“ римске цркве. Што се тиче чланка Ивовића „Расељавање никшићких муслимана“ каже да је врло интересантан и поред тога што неконкретно, уопштено и недоследно употребљава економски фактор као аргуменат. Као докуменат веома је важан „мемоар босанско-херцеговачки“ чијем преводиоцу, Пламенцу, Чубелић пребацује шовинизам (кад Пламенац тврди да у Босни и Херцеговини живе само Срби). Милан Прелог врло се ласкаво изражава о књизи Цвита Фисковића „Наши градитељи и кипари XV и XVI столећа у Дубровнику“. Маријана Гушић критички оцјењује рад Толстова о проблематици етногенезе Словена. По њој Толстов уствари излаже теорију Шафарика и Халштатско-словенску теорију Ванкера и само је на новој основи уводи у научну обраду. Не прихвата његово извођење речи Словен. Она сматра да је исто тако нетачно име Свеви или Сенони изводити од словенске речи Земниччи, као што је погрешно и име Лангобарди изводити од словенских речи „луг“ и „Бодрици“. Исто му тако пребацује што је допустио да у њему превладају националистичка осећања која су га довела дотле да Германе сматра као нижу расу у првим стадијима њихова живота. Али ипак истиче да је Толстов полазећи од учења Мара покушао да реши једно питање за које су грађански научници били неспособни и да је дао много корисних ствари. В. Бабић приказује рад Ива Мачека „Методска упутства за повјесну наставу“.

У „Билешкама“ налазе се прикази најновијих радова и публикација које се односе на крупније проблеме наше и словенске историје.

*

Други број „Хисторијског зборника“ има 415 страна од којих на прилоге отпада 250 страна а остало на оцене, приказе и белешке. Међу прилозима на првом месту стоји „Развитак ЗАВНОХ-а“ од Ферда Чулиновића. Говорећи о оснивању ЗАВНОХ-а, о његовом раду који је стајао на линији Народно-ослободилачке борбе под руководством Комунистичке партије Југославије, о тековинама наше народне револуције које је ЗАВНОХ озаконио у својим „Одлукама“ на трећем заседању, аутор је закључио да непобитна историска факта потврђују државно-правни карактер развитка ЗАВНОХ-а и све народне власти у новој Југославији. Анализа многих одлука ЗАВНОХ-а од његовог III заседања показује да је та власт имала све битне одлике које класици марксизма-лењинизма сматрају као неопходне за диктатуру пролетаријата. Према томе, држава чији је врховни орган власти био АВНОЈ, ЗАВНОХ и др. била је већ од свога оснивања социјалистичка држава типа народне демократије и ЗАВНОХ је сагласно с тим био од свог III заседања врховни орган диктатуре пролетаријата. Слободан Штампар је у свом прилогу „Борба једрењача с паробродом у Хрватском Приморју“ дао добар преглед стања бродоградилшта на северном Јадрану у другој половини прошлог века, оснивање паробродарских друштава, монополистички положај аустриског „Лојда“, везу наших севернојадранских лука са иностраном. Сукоб између бродова на пару и једра започиње по аутору 1868 г. кад је Ријека пала под угарску власт и везала се железничком пругом за Карловац те је на тај начин постала за Угарску исто оно што је Трст био за Аустрију. Од 1885 г. тонажа бродова на једра нагло пада. Критична је била година 1882 кад се појавило паробродарско друштво „Адрија“. Аутор даје и статистичке податке о броју бродова и тонажи на хрватској и млетачкој обали. Затим говори и о поморском промету на Ријечи. Матко Ројнић „Национално питање у Истри 1848—1849 г.“ У овом свом прилогу аутор описује националне сукобе тих година који су били претеча оних тешких сукоба од 1868 до 1914 г. Аутор полемиче са италијанском грађанском историографијом која буђење Словена у Истри приписује Аустрији која се Словенима у Истри послужила против Италијана исто онако као у средњој Европи против Мађара. По Ројнићу једини талијански објективни писац јесте социјалиста Анђело Виванте који је у буђењу Италијана видео узрок да су се и Словени тргли из сна. Аутор онда анализира етничке и друштвене односе у Истри, став Талијана као и Хрвата према националном питању и показује да су се Тали-

јани у Истри, пошто су били у великој мањини, борили за своју превласт у име своје прошлости и културе; да су се показали политички много зрелији и напреднији од Хрвата код којих као претставник национализма наступа хрватско малограђанство источне Истре; да су талијански интелектуалци рачунали да ће Хрвати и Словенци утонати у италијанство као културно инфериорнији. Аутор признаје да су аустријске власти рачунале да се послуже Словенима против Италијана ослањајући се том приликом на словенски конзерватизам. Аутор, даље, истиче да хрватско и словеначко сељаштво није било равнодушно према својој судбини и у неким крајевима диже буне против феудалаца. Идеолошки облик тежњама Хрвата и Словенаца даће школовани сељачки синови и малограђанство.

У целом другом годишту „Хисторијског зборника“ најзначајнији је прилог Љуба Карамана „О средњевјековној умјетности Истре“, поред осталог и због тога јер су истарски средњевековни споменици мало познати особито у унутрашњости, у словенском селу. Аутор је описао споменике раног средњег века, споменике романске и готске епохе како архитектонске тако и кипарске и сликарске. За неке мајсторе, за које се мислило да су Талијани, доказао је да потичу из Истре, да су Словени као на пр. за Антонија Падуануса (на основу глаголских писмена). Марко Костренчић у чланку „Винодолски закон“ указао је на низ недостатака и елементарних грешака које је починио совјетски историчар и академик Греков у проучавању овог нашег правног споменика ослањајући се на застарело дело Леонтовића. Рикард Ланг на основу совјетских докумената „Фалсификатори историје“ говори о споразуму који је склопљен између британских и немачких капиталиста у Диселдорфу 1939 г. којим се ишло затим да се уклони конкуренција, да се одрже цене и да се Немачка експанзија управи на исток, према Совјетском Савезу. У том су споразуму главну улогу имали економски саветници британске и немачке владе.

Поводом публикације два чланка и једног већег дела кореспонденције А. Т. Брлића у XVI фасцикли грађе за књижевност Хрватске Васо Богданов је својим радом „Прилог познавању улоге А. Т. Брлића у револуцији 1848/9 г.“ покушао да одбрани и оправда став Брлића према Јелачићу и Штросмајеру. Познато је да се Брлић одушевљавао револуцијом и да је радио на савезу Пољака, Мађара, Југословена и Италијана и да је после писао пољовино у својим успоменама о Јелачићу. По Богданову то долази отуда што се и Брлић као и сви револуционери-интелектуалци нашао у врло тешком материјалном положају после угушења револуције. Томо Матић својим чланком „Михановићева реч домовине од хасновитости писања ви домородном језику“ показује да је први писмени манифест који се

јави као реакција на захтев Мађара да се мађарски језик заведе као званични на целој територији круне св. Стефана и који је имао за циљ пропагирање идеје народног језика, тј. горњи Михановићев чланак, уствари само прерада дела италијанског писца Франческа Алгаротија „Saggio sopra la necessità di scrivere nella propria lingua“ које је писано у 1750 г. Франческо Алгароти јесте познати писац из доба просвећеног апсолутизма који је био пријатељ Волтера, пруског краља Фридриха II и који је путовао у Русију. Основна идеја код Алгаротија била је да је за просвећеност народа најважнија ствар да се пише на народном језику. Иван Бах је у свом раду „Прилози повијести српског сликарства у Хрватској од краја XVII до краја XVIII стољећа“ описао извештај број сликарских радова који су настали између 1694 и 1792 г. Ти нас радови упознају са сликарским школама у Комоговини, Костајници и Гомирју и објашњавају нам улогу коју су у српском сликарству играли Василије Романовић из Украјине и Симеон Балтић који је свршио сликарску школу у Кијеву. Радови које аутор овде наводи обухватају време српског сликарства у Хрватској од Остоје Мркојевића из краја XVII века до Василије Недељковића који је живео крајем XVIII века. Традиционални црквени мотиви српско-византиског обрасца мењају се све више под утицајем реализма. То се вршило под утицајем грчких и италијанских мајстора који утичу на Србе из Јужне Хрватске а онда и под утицајем бечке уметничке академије као и руских и украјинских образаца. Уметничка дела које је овде аутор навео чувају се у Загребу у „Музеју Срба у Хрватској“. Цвито Фисковић: „Истраживања у средњевјековној цркви св. Николе у Сплиту“. Овим чланком Фисковић наставља своја истраживања далматинске уметности и донекле попуњава онај велики недостатак за проучавање уметности Далмације, тј. непостојање добрих монографија о појединим споменицима. Конзерваторски завод у Сплиту, на чијем челу стоји Фисковић, рестаурирао је малу средњевековну црквицу св. Николе у Вели Вароши у Сплиту. Та је црква била преуређивана током XVIII и XIX века. Оно што је у литератури писано о овој црквици показало се као нетачно и непотпуно. Показало се на пр. да црква нема онакав облик какав су јој до сада давали поједини аутори. Откривени су трагови правоугаоне апсиде. Аутор показује да треба ревидирати извесне закључке о далматинској архитектури (на пр. датирање). Зденко Вински: „Прилог познавању градишта с освртом на један налаз у Подравини“. После дефиниције градишта коју је предузео од пољског археолога Хенсела и кратког описа градишта код словенских народа аутор даје резултате до којих је дошао археолошки музеј у Загребу испитујући у јесен 1948 г. једно непознато градиште близу села св. Петра у долини Драве. Ово градиште се налази у једном меандру старог корита

реке Бедње. Откривени су остаци словенске керамике из XI-XIII века. Аутор даје индикације које омогућају да се ово градиште ближе датира и да се доведе у везу с некрополом XI века у близини Великог Буковца који се налази у суседству. У једној белешци се онда говори о систематском испитивању која је вршио Археолошки музеј у Загребу у лето 1949 г. у шуми Мрсунски Југ близу Славонског Брода, а затим о заштити археолошких споменика. Стјепан Вуковић: „Претхисторијско налазиште спиле Виндије“. Аутор даје најпре извештај о својим истраживањима у шпилји Виндији (округ Иванец код Загреба), а онда после локализације и описа, говори о истраживањима која су у њој вршили Горјановић—Крамбергер и Вурмбранг, па затим и о нестручњацима који су је упропастили, што показују и писма Горјановића—Крамбергера упућена аутору. Аутор је одредио профил терена испред и у пећини, па онда извештава шта је у појединим слојевима нашао и којем археолошком типу и добу припадају поједини нађени предмети.

У „Оценама и приказима“ Предраг Вранички приказује књигу Розентала „Марксистички дијалектички метод“ препричавајући укратко главне проблеме који се у тој књизи расправљају и износећи дискусију која се поводом те књиге водила у Академији друштвених наука у СССР-у и критику у часопису „Бољшевик“ (бр. IV, 1948 г.) и „Вопроси филозофије“ (бр. I, 1948 г.). Рудолф Бићанић приказује књигу Николе Вуча „Привредна историја народа ФНРЈ до Првог светског рата“ критикујући је са пуно права али и са по мало злобе и са особитом марљивошћу тражећи макар и најситније грешке. Према мишљењу Бићанића књига се не може сматрати успелом. Она на првом месту не одговара свом наслову, јер обрађује само привредну историју Босне и Србије, а остале покрајине једва додирује. Осим тога, књига је пуна и других грешака, па се види и непознавање извора и литературе. Бићанић признаје да је једном човеку такву књигу немогуће написати и да је претходно потребно написати читав низ привредних студија и монографија из прошлости појединих наших провинција. Федор Моачанин приказује „Словенски зборник“ који је изишао у Москви 1947 г. и у којем се понајвише говори о стварању словенских држава. Моачанин се критички задржава на оним радовима који говоре о јужнословенским народима показујући читав низ елементарних грешака које је починио Готје у раду „Стварање српске државе“, као и Тихомиров у раду „Хисторијске везе руског народа с Јужним Словенима од најстаријих времена до половине XVII века“. Донекле то важи и за рад Богојављенског „Везе између Русије и Србије XVII—XVIII в.“, као и за рад Никитина „Дипломатски односи Русије с Јужним Словенима 60 год.“ Насупрот њима истиче чланак Гримберга „Вањска политичка ори-

јентација Бугарске у предвечерје Првог светског рата (1912 — 1914)“. Васо Богданов је оштро и грубо критиковао рад Јована Радонића „Патријарх Рајачић и Ђуро Рукавина“ приписујући му (али уопштено, неодређено и недовољно убедљиво) и осуђујући га због идеалистичког схватања историје, недовољног коришћења материјала, покушаја да се рехабилитује реакција 1848/9 год. Богданов га даље осуђује да изједначује Хрвате са Јелачићем, а Србе са Рајачићем, као и то што тврди да су Срби од почетка борбе изгубили поверење у Хрвате. Миховил Комбол приказује књигу Дацјука о Јурју Крижанићу која је изишла у Москви 1946 г. Недостатак те књиге је по Комболу што је аутор оставио по страни католичанство Крижанића, што нам не приказује средину из које је Крижанић поникао, што се слабо служио нашем литературом. Наглашава потребу да се издаду сва Крижанићева дела како би се могла написати о њему добра монографија. Марко Костренчић приказује рад Златка Херкова „Статут града Ријеке“; Владимир Мошин — рад Чремошника „Босанске и хумске повеље средњег века“; Олег Мандић — рад Равдоникаса „Историја првобитног друштва“ (Москва, 1947 год. Владимир Бабић: „Методику повијести СССР-а у основној школи“ и „Вопроси историји“ (за 1948 г.) и опет Марко Костренчић приказује пољски „Историско-правни часопис“ I, II). Даље су приказани „Музеји“ (Београд, 1948—9), „Историски гласник (Београд, 1948/2 и 1949/1, „Историски записи“ (Џетиње 1948, св. 1—6). „Биљешке“ садрже најважније публикације о нашој историји.

*

Треће годиште „Хисторијског зборника“ има 470 страна. На прилоге отпада 290, а остало заузимају оцене, прикази и белешке.

Прилоге су дали следећи аутори: Предраг Вранички „Материјалистичко схваћање историје у Маркс-Енгелсову дјелу „Света породица“.

Пошто је дао најпре кратак увод и показао које су биле главне етапе у развоју теорије о друштву, аутор показује класну базу свих објашњења друштвеног развоја код премарксистичких филозофа која им је онемогућавала да правилно приђу објашњењу друштвеног развоја. „Света породица“ је прво дело у којем су Маркс и Енгелс положили темеље свом материјалистичком схватању историје које ће добити дефинитиван облик у „Немачкој идеологији“, „Беди филозофије“ и другим њиховим делима. Аутор затим побија мишљење Плеханова да су Маркс и Енгелс у „Светој породици“ уствари делили идеје Фолкелбаха. Владимир Кошњак: „Мађаронска емиграција 1848 г.“ Мађаронска странка је створена као противтежа илирском народном покрету од стране мађарског и хрватског племства. Кад је избио рат 1848 г., мађарони су били протерани. Неки су еми-

грирали у Аустрију, а неки у Мађарску. У Хрватској се почело и са запленом њихове имовине и са хапшењем. Као нарочито интересантно аутор је истакао у овом чланку да је мађаронска странка у Хрватској била реакционарна и да је ишла за мађаризацијом Хрватске, али да је стајала под директним утицајем Кошута. После пораза револуције они су се вратили у Хрватску и добили натраг своју имовину, па и јавне положаје које су раније заузимали. Аутор то објашњава тежњом аустриског двора да створи противтежу напредним народним снагама као и варљивим илузијама хрватског племства о користима које ће добити солидаришући се са племством Мађарске и Аустрије. Љубо Караман: „О умјетности средњег вијека у Хрватској и Славонији“. Аутор овде наставља своја излагања започета у првом броју „Хисторијског зборника“. Описани су архитектонски, кипарски, сликарски споменици готске епохе у поменутих крајевима. Војислав Богићевић: „Емиграција муслимана Босне и Херцеговине у Турску у доба аустроугарске владавине 1878 — 1918 г.“ Као разлог за емиграцију муслимана Богићевић наводи слом босанско-муслиманског феудализма услед наглог продирања аустроугарског капитала, услед чега настаје задуживање феудалаца и исцрпљивање кметова. Као даљни разлог узима и насилно покрштавање муслимана. Аустроугарска није спречавала емиграцију, али је ишла за тим да је сакрије код међународне јавности. Она је доводила своје колонисте на земљиште исељених муслимана.

Овај рад Богићевића допуњују примедбе Мухамеда Хаџи Јахића који мисли да је емиграција започела касније кад се приступило регрутовању за аустроугарску војску (1882 г.) и да су се селили високи муслимански чиновници. За потврду таквог схватања наводи мишљење Фердинанда Шмита, професора из Лајпцига као и аустриског генералштабног официра у Пљевљима, Оскара Мелцера. И најзад наводи податке Махмут-аге Латифића који је водио ливањску хронику догађаја од 1888 до 1912 г. Томо Матић „Барјактарјев превод Орбинијевих дела“ „Il regno degli Slavi“. О преводу овог Орбинијевог дела постојала је досада само једна забелешка Миклошића да је то дело преведено на латински од стране Барјактарја крајем XVIII века. У загребачкој Универзитетској библиотеци постоје три рукописа анонимног латинског превода овог дела Орбинија. Два од ових рукописа су копије које су начињене на основу једног текста који је дефинитивно редигован, а у трећем рукопису (P 3558) многобројне корекције показују да се ради о једном тексту који је такође био коригован. Рукопис је сасвим сличан рукопису Барјактарја. На једном листу који је такође припадао том рукопису налази се туђом руком исписана белешка „Pertinet ad R. D. Barjaktari possessionem“. Нада Клаић-Гарновски — „Прилог питању класне борбе у

загребачкој општини на почетку XVII стољећа“ — Анализом докумената који говоре о сукобу између грађана Градеца поводом статута за 1609 г. аутор показује да се ту не ради о сукобу између демократске и олигархиске партије, како су мислили неки историчари, већ о сукобу међу самим сенаторима. А. С. „Прилог питању босанске цркве“. — Аутор извештава да је нашао *responsorium* текста Радослављевог који се не налази у катарском ритуалу, али се налази у грчком тексту Еутинија из Периблевете. Та три текста су варијанте исте службе божје и дају нам доказ о везама овог социјалног и верског покрета који је имао исти карактер у Малој Азији, Прованси и Босни. Јосип Поседел „Постанак далматинског темата у првој половини IX стољећа“. На основу Тактике Успенског и њене анализе од чешког византолога Дворжака као и на основу вести о рату Трпимира са византиским стратегом аутор закључује да постанак далматинске теме пада у време 842—8 г. Дује Рендић-Миочевећ „Прилози етнографији и топографији наших обала у старом веку“. — Аутор показује да се територија Либурније није протезала до Крке у доба Псеудо-Скилакса. Река која се код њега помиње као „*katarbates potamos*“ није била гранична река између Либурније и Илирије па је према томе неправилно изједначивати је с Крком. То није ни једно властито име, ни једна наша река, већ само сликовит епитет. По аутору треба читати „*katajbates potamos*“ и тумачити га „река која понире у дубину“ тј. понорница. Грчки писац је дао само апстрактну карактеристику хидрографије Либурниског подручја. Цвито Фисковић „Дјела кипара Ивана Дунковића у Трогиру“ — Поводом претпоставке Вентурија да је кип светог Јована еванђелисте који се налази у капели св. Јована у трогирској катедрали дело мајстора Ивана Дунковића и поводом сумње коју су у то изразили многи историчари уметности аутор овим чланком обавештава да је прочитао на бази статуе св. Јована Еванђелисте *Ioannis Da (I) matae F.* чиме је потврђена претпоставка Вентурија. По мишљењу аутора овај кип потиче из времена око 1470 г. Дунковићу би припадала и статуа св. Томе из исте капеле (1508 г.) и још неколико кипарских дела. Стјепан Вуковић — „Палеолитска камена индустрија спиље Виндије“ — Камена оруђа палеолитског доба која су откривена у шпиљи у Виндији аутор дели на три групе: мустеријанску, ориник и магдаленску и о свакој дискутује.

У рубрици „Прикази и белешке“ Фердо Чулиновић приказује рад Милоша Жанка „Развитак народне власти у Далмацији у раздобљу од 1941—45 г.“. Нарочито истиче значај документационог материјала који Жанко доноси као и то да се из целог развитка иако је до краја 1943 г. фрагментаран „може ванредно зорно видети развитак народне власти у Далмацији у најужој вези с читавим процесом развитка власти у свима нашим земља-

ма.“ Богдан Кризман приказује збирку докумената које је издало Совјетско министарство иностраних послова („Документи и материјали уочи другог светског рата“) као одговор на америчку публикацију докумената о совјетско-немачким односима. Кризман укратко препричава оне пасусе који говоре о жељи Енглеске да Хитлера баци на Совјетски Савез, о помоћи коју је Хитлер уживао од стране немачке буржоазије, затим о разједињености немачког пролетаријата. Као слабу страну ове публикације Кризман истиче слаб превод на наш језик, који је у толико тежи што су и Руси учинили низ грешака при преводу неких речи и израза са западних језика. Љерка Кунтић приказује рад Владислава Хардовића, професора на Институту за истраживање источне Европе, „Српско-мађарски односи од 1849—69 г. који је објавио у париском часопису „Sociologie et droit slave“ (Париз, 1948 г.). Референт констатује да Харновић даје свој суд само о догађајима 1848 године и да је улогу Срба свео само на потребе Виндишгреца. Љерка Кунтић побија то мишљење, а исто тако мисли да је подунавска федерација како ју је замишљао Кошут требало да послужи само интересима и доминацији Мађара. Рудолф Бићанић приказује периодизацију руске историје како су је дали Базилевич и Дружињин. Бићанић наглашава да га интересује нарочито метод који су совјетски научници применили. Најпре износи Базилевичеву периодизацију феудализма (11—15 в., XV—XIX в.) и даје му за право што не узима у обзир монголску најезду као преломну тачку руске историје. Бићанић мисли да би тако требало учинити и код нас, јер долазак Мађара и Турака у економско-друштвеном развоју не значи битно никакву промену. Бићанић подвлачи и Базилевичево истицање неравномерног развоја руског феудализма што је такође аналого нашим приликама. Затим даје периодизацију капитализма како је извршио Дружињин (XVII в — 1760 г., 1760—1861 г. 1861, 1917 и свака од ових етапа подељена је на још изванредан број мањих временских отсека). Значајна је констатација Бићанића да „стране напредне идеологије могу имати веома велику улогу на развој неког друштва и на убрзање развоја његових идеологија, а такође и на убрзање развоја саме економске базе“. Најинтересантнија ствар у овом приказу јесте Бићанићево слагање са Базилевичем у погледу монголске најезде на Русију и сугестије Бићанића да се исти метод примени и на нашу историју приликом њене периодизације. Да ли заиста монголска најезда није у економско-друштвеном развоју Русије значила ништа значајно? Познато је да су Монголи разорили персиске градове и уништили њихову културу тако да се више није никад повратила. Исто је то задесило и Русију. Познато је и то да су Монголи били једна ратничка хорда која је безобзирно експлоатисала покорени народ Русије, нема-

јући ни способности ни жеље да развију ни своје производне снаге, а ни снаге Русије. И будући, да је поред своје пљачкашке привреде та хорда била много некултурнија од покорених народа, она је у ствари руски народ враћала натуралној привреди лицавајући га могућности својом експлоатацијом да сам развије своје производне снаге. Био је то општи назадак и владавина Монгола имала је далекосежних последица на целу руску историју баш у области економско-друштвеног развоја. То је опште позната ствар о којој не треба дискутовати. Може се овде још рећи да је монголска најезда на Европу имала последица чак и за економско-друштвени развој саме Хрватске. Одмах после најезде Монгола краљ Бела убрзано подиже градове и у њих до-сељава странце, у првом реду Немце дајући градовима велике привилегије. Нико не може да порече да то није било без утицаја на економско-друштвени развој Хрватске. — Што се тиче доласка Турака, довољно ће бити да се наведе мишљење Ђурђева које је он изразио у својој расправи „О кнезовима под турском управом“ (Историски часопис, Београд, 1948, свеска I, II, страна 18 сепарата). „Турско освајање није развијало производне снаге. Напротив, развитак турског феудализма је на европском тлу уназдио покорене народе“. Ову констатацију Ђурђева (која уосталом ништа ново не казује) могуће је проверити упоређивањем развитка производних снага ма које западноевропске земље и Турске у ма ком периоду турске владавине нашем земљом.

У „Биљешкама“ доноси на преглед литературе и публикација из наше земље и нешто мало из иностранства.

На крају је Јарослав Шидак поднео извештај о раду Повјесног друштва Хрватске одржан на главној скупштини 5-III-1950 г. Поред техничких питања у извештају се говори и о издавачкој делатности и о помоћи средњешколским наставницима, о изради историског уџбеника и о начелном ставу који је „Х. з.“ заузео још од почетка према совјетској историографији, тј. да се њени резултати критички прихватају.

Четврто годиште „Х. з.“ има 430 страна од којих на прилоге отпада 215, а остало на оцене и приказе, и на белешке. Међу прилозима на првом месту, и по своме значају, стоји рад Милка Коса „Колонизација и германизација словенске земље“ који је најбољи у целом овом броју. То је предавање које је Кос одржао у Загребу на Филозофском факултету 5 маја 1950 г. По Косу Словенци су се кретали долинама река и дошли су далеко у Алпе насељавајући култивирану земљу особито где није била сасвим покривена шумом. Словенци долазе до изворишта Драве, Муре, Енса и њихових притока. Немачка колонизација међу словенско становништво била је нарочито активна после пораза Мађара код Аугсбурга 953 и иде до XIII века. Немци нису наступали на широком фронту већ су мало по мало инфилтрирали:

међу Словенце и стварајући мале оазе користећи се тиме што је сва земља била крунска, користећи подршку снажне државне власти и цркве створили су од тих оаза тврђаве из којих су владали словенском земљом и вршили германизацију. Германизација је тако, лагано дошла до границе која се формирала у XV веку. — Према романима Словенци су углавном сачували ону територију коју су заузели пре 13 векова изгубивши на тој страни само неколико села. Мијо Мирковић „О економским односима у Трогиру у XIII стољећу“. — Већ на почетку редакција је нагласила да се не слаже са многим ставовима аутора, особито по питању серва, али да има толико значајних момената које је Мирковић уочио да је вредно да се овај његов рад штампа. Мирковић је овај свој рад написао на основу „Трогирских споменика“ које је 1948 године објавила Југославенска академија знаности и умјетности. Ту је архивску грађу преписао професор Михо Барада из оног што је сачувано од архивског материјала града Трогира од XIII—XVI века. Прва свеска обухвата фрагменте нотарских књига вођених у Трогиру од 1263—1265 г. и 1270-2 г. После 1273 године сачуван је материјал само за првих пет месеци. Мирковић је обухватио: економску подлогу живота града Трогира, производне односе, концентрацију земље и богатства у црквама цркве; занате, трговину и поморство; цене, нова градска друштва и старе братовштине. Израчунао је и број становника Трогира (4000) и проценио фонд једне трговачке компаније (у износу 4—5,000.000 динара у вредности од 1937—8 г.). Најзначајније је, свакако, његово тврђење да у ово време у Трогиру нема ни колоната ни феудалних односа. Олег Мандић у прилогу „Брачни односи и „породица“ у првобитној заједници“ побија мишљење неких совјетских писаца који тврде да је Енгелс пао у дуализам тиме што је породицу поставио као равноправан фактор продукционим односима који су једини, основни покретач историје. Нада Клаић прилогом „О неким питањима феудалних формација у средњовековној Славонији“ побија наводе из књиге Николе Вуча „Привредна историја народа ФНРЈ до Првог светског рата“ који се односе на Славонију. Пребацује му схематизам у погледу поделе становништва не базирајући то на конкретном материјалу, затим да он не прави разлику између Далмације, Хрватске и Славоније у економском погледу њихових градова. Најтеже питање феудалне епохе, питање сељака, по аутору, Вучо је обрадио на свега две стране. Исто је тако по аутору нетачан и став Вуча по питању, десетине, радне и новчане ренте, постанка славонских градова. За сва ова питања аутор доноси противразлоге засноване на изворима. Јосип Лучић „Прилог бродоградњи у Дубровнику у другој половини XIV стољећа“. Аутор говори о градњи бродова у Дубровнику за време Венеције и Угарске, описује конструкцију бродова у другој по-

ловини XIV века. На основу оригиналних архивских докумената даје глобалну цену дрвету које је потребно за изградњу брода као и целокупне трошкове који су потребни за изградњу једног брода. Аутор покушава да одреди капацитет бродоградилшта. Богдан Кризман „Дубровачки прописи о конзулима из XIV столећа“. Говорећи о узроцима који су довели до стварања конзуларне службе у старом Дубровнику, о првим траговима дубровачких конзула из краја XIII века у Брскову, о њиховим правима и дужностима, аутор констатује како многи писци међународног јавног права говорећи о постанку конзуларне службе помињу само италијанске градове (Венецију, Ђенову), а никако Дубровник са изузетком једног Немца и једног Аргентинца. Аутор показује да је Дубровник имао конзуле не само на Леванту него и на Западу. Маринко Ђивоје у „Прилогу датирању постанка корчуланске морешке“ помињући три верзије о постанку и пореклу овог мачевалачког плеса (да је илирског порекла, ђеновског, и трећа која говори да је установљена у знак сећања због победе над алжирским гусаром Улуз Алијом) опредељује се за ову трећу и мисли да је овај плес први пут игран 1571 године у знак победе над злогласним гусаром, као што је игра сињских алкара установљена после победе над босанским Мехмед пашом. Анђела Хорват о „Стецима на подручју Хрватске“. Говорећи о великом интересовању које су стејци привукли на изложбама наше средњевековне уметности у Паризу и Загребу аутор показује да је стејка било и у Хрватској и у Далмацији и мисли да су у ове крајеве пренети из Босне за време турске најезде и емиграције босанског становништва. Аутор констатује да су стејци имали крст што побија мишљење да су то богумилски споменици и сигурно доказује да су то уствари православни споменици, ма да аутор избегава да о томе да своје мишљење. Љубо Караман у свом кратком прилогу „О времену градње дивоне у Дубровнику“ супротставља се мишљењу Фисковића да је дивона замишљена и изграђена одједном између 1518 и 1522 и на основу стила, а затим и архивског материјала који доносе Фисковић и Беретић, још једанпут износи своје раније мишљење да је дивона зидана два пута. Круно Пријатељ „Прилози сликарству XV—XVII ст. у Дубровнику“. Овај рад је подељен на шест глава: у првој глави се, која носи наслов „Блаж Јурјев Трогиранин-сликар путник“ приказује једна веома интересантна личност из првог периода развоја школе „далматинских примитиваца“ и покушава се да се реконструише оно што је остало од његових дела попуњавајући их новим прилозима. У другој глави аутор расправља и анализира утицај Андреје Мантења на једног од највећих сликара дубровачке школе, Михајла Хамзића, који је 1509 г. дошао у Дубровник изишав из Мантењове школе. У трећој се глави показује да је Пјер Антонио из Урбина аутор слике „Вазнесење

господње“ у цркви св. Спаса у Дубровнику. Аутор нас упознаје с овим досада непознатим сликаром и целом групом сликара преко њега који су такође досада били слабо или ни мало познати, а који су међутим живели и радили у Дубровнику у првој половини XV века указујући истовремено на значај Италије за ову школу. У четвртој глави се говори о мало познатом сликару Крсту Николину. Пета глава посвећена је питању Симона Ферија из Фиренце који је играо значајну улогу у уметничком животу Дубровника у другој половини XVI века. Аутор је овде употребио документа која су досад била непозната. Шеста глава посвећена је низу барокних слика необјављених али значајних у Дубровнику и делима Андрије Векара, Франческа ди Марија, Ђованија Лафранка и др. који чине део најбољих увезених барокних слика које је Дубровник имао у свом поседу. Аутор се специјално задржава на делима Векара.

У рубрици „Оцјене и прикази“ Богдан Кризман приказује „Промеморије“ Галеаца Ђана. Препричавајући оне делове који се односе на Балкан до 1941 године, Рудолф Бићанић говори о „Проблематици мануфактурне периоде у совјетској историографији“ износећи при томе мишљења разних буржоаских научника о прелазу из феудализма у капитализам, а онда совјетских научника по периодизацији руске мануфактуре не дајући и своје мишљење о тим питањима. Федор Моачанин приказује рад Дејана Медаковића „Српска уметност у северној Далмацији“ („Музеји“ бр. 5, Београд 1950). Моачанин оцењује рад као „слаб и површан“ који политички делује негативно због „неспретне стилизације историског увода“. Опширније се зауставља и критикује тврђење Медаковића да су Срби у северној Далмацији староседелачки елеменат. По Моачанину Медаковић је употребио за такво своје схватање некритичну литературу (Милаш и др.). Осврће се критички и на чисто стручно-уметничко историску страну и закључује да редакција није смела да прими и штампа свако слаб рад. Јосип Лучић „Нови прилози економској и друштвеној повијести Дубровника“. Лучић овде приказује радове Божића, Ролера, М. Илића, Тадића и Самарџића. Критички се осврће на рад Божића и Ролера. Божићев рад „Економски и друштвени развитак Дубровника од XIV—XVI века“ има по њему тај недостатак што привредни развитак није у целости приказао, јер су поједине привредне гране потпуно изостављене. „Одатле његова недовољна уверљивост синтеза“. Даљи је недостатак и тај што се не спомињу уговори Дубровника са далматинским и хрватским градовима, а уговорима са градовима у Италији и другим земљама придаје подређени значај. Само узгред помиње обалску пловидбу и не даје јој значај који јој припада. Рад Драгана Ролера „Наша прва мануфактура сукна у XVI веку у Дубровнику“ има по Лучићу тај недостатак што не наводи писце

чији се подаци налазе у његовој расправи. Рад М. Ирица „Дубровчанин Бенко Котруљевић, први писац-теоретичар двојног књиговодства“, Јорја Тадића „Организација дубровачког поморства у XVI веку“, Р. Самарџића „Подмладак дубровачких занатлија и трговаца у XV и XVI веку“ само кратко бележи и не даје им коментар. И. В. Штефанић осврће се критички на књигу Јована Радонића „Штампариие и школе римске курије у Италији и јужнословенским земљама у XVII веку“. Све замерке Штефанића своде се на то: да је као извор употребио само исписе Михаиља Гавриловића из Ватикана, да је термин „штокавски“ изједначио са „српски“, „*ligua illyrica*“ са „српски језик“ и да не прави разлику између босанске и српске ћирилице.

То су све стара питања која сада поново потрже Штефанић. О њима је надуго и нашироко писано. Овде ће се, због тога, само напоменути да римска курија има за циљ држећи те штампариие првенствено унијаћење. И, ако се у књигама које излазе из тих штампарииа употребљавају горњи термини, или ако иначе те термине употребљавају њени људи, онда се зна на кога се мисли. У вези с овим треба се сетити да у Бечу постоји Илирска дворска канцеларија и да се она односи на Србе (истина касније, али то много не мења ствар). — Што се тиче босанчице, опште је познато да је то само једна варијанта ћириловског писма. Не узимајући у обзир повељу Кулина Бана, рашку канцеларију за време краља Твртка, да наведемо опет Клаића који пише на 16 стр. своје „Повјести Хрвата“ (св. II, део II) за 14 век: „У Дубровнику воде се додуше службене књиге у латинском језику, али читаво дописивање с босанским и српским областима већ је хрватско (српско) ћириловским словима“. — Једина корисна ствар у целом овом приказу јесте Штефанићева сугестија да Српска академија наука треба да изда Гавриловићеве исписе из Ватикана. Јакша Равлић приказујући књигу Јорја Тадића „Дубровачки портрети“ ставља општу замерку на Тадићево претерано уопштавање и недовољну живост личности. Зауоставља се специјално на портрету Марина Држића кога Тадић, по Равлићу „није схватио ни као човека, ни као културног радника, ни као борца, јер га није ставио у оквир његовог времена и простора, нити је повезао његове манифестације, па није могао добити целовиту фигуру тог интересантног и вредног човека“.

Приказе су још дали: Нада Клаић „Задарски катастик XV столећа“ од Стјепана Антољака, Марцел Горенц „Каталожке публикације стећака“ А. Бенца; О. Мандић „Породична заједница“ од Косвена; Б. Љубибратовић „Еволуција власништва и слободе у родоплеменском и барбарском друштву“ од А. Њеусихина; Зденко Вински „К извештају о искапању некрополе у Бијелом Пољу“, Милорад Екмечић „Годишњак Историског друштва Босне и Херцеговине I и II“ (Сарајево, 1949 и 1950 г.), Маријан

Хорват „Историјско правни зборник“, Ј. Господнетић „Настава историје у средњој школи“, Ксенија Вински — Гаспарини приказује пољски часопис „Slavia antiqua“. У „Биљешкама“ приказане су најновије публикације које се односе на прошлост наше земље како из Југославије тако и из иностранства. Приказане су такође и неке публикације социолошког карактера као и неке марксистичке. Први су пут сада приказани и неки западноевропски историски часописи, на пример, „Revue historique“, поред других. — После „Биљешака“ долази саопштење дискусије која је вођена у Повијесном друштву Хрватске о књизи Јована Ковачевића и Милугина Гаршанина „Преглед материјалне културе Јужних Словена у раном средњем веку“. Главне замерке сводиле су се на то да аутори поменути књиге омаловажавају рад хрватских архелого, да намерно изостављају њихове радове, да игноришу археолошки материјал и музеје са територије НР Хрватске. У резолуцији, која је усвојена на састанку Повијесног друштва, препоручује се да се ова књига повуче и да се напише нова. Српским историчарима уопште пребачен је на овом састанку шовинизам и непријатељски став према Хрватима, што се види и из тога, речено је у дискусији, што се „Историјски зборник“ не приказује ни у „Историском гласнику“, ни у „Историским записима“ на Цетињу. Станоје Станојевић је проглашен за расисту и изједначен са Шегвићем код Хрвата, само с том разликом, каже се у дискусији, што Шегвић није држао катедру народне историје као Станојевић.

Треба се нешто мало зауставити на овој дискусији. — Тачно је да се не приказује „Х. з.“. Али то не долази из неког непријатељског става већ једино из тог разлога што се људи нерадо прихватају тога посла сматрајући га веома одговорним и тешким, јер треба приказати материјал разних епоха — од старог века па до нашег времена — који се осим тога протеже не само на историју већ и на све помоћне историске науке, и истовремено га пропратити критичким примедбама. То је једном човеку апсолутно немогуће. Препричати укратко садржину као што се то обично ради уз евантуалну консултацију стручњака за поједина питања (али њих има врло мало и то не за сва питања!) сматрају да је то време изгубљено и да је боље искористити га за неки самосталан рад. — Овде имамо, дакле, посла са обичном неувиђавношћу и несхватањем људи о информативном значају приказа, а никако са неким шовинизмом.

Примедбе о књизи Ковачевића и Гаршанина, и поред тога што не износе и добре стране те књиге (као што је напр. урадио Графенауер), садрже низ интересантних и тачних запажања и сугестија. — Што се, пак, тиче расизма Станоја Станојевића, потпуно је злонамерно упоређивати га са Шегвићем. Станојевић није уопште био расиста, нити се за то може позивати на његову

приступну беседу. Међутим, зна се ко је био Шегвић, зна се шта је значила готска теорија, ко су били њени инспиратори и шта је она за собом оставила.

„Х. з.“ је озбиљан часопис, један од наших најбољих и овакав тон и начин писања није му био потребан.

На крају је Марко Костренчић одговорио и одбио тврђење калифорниског професора Вучинића да је југословенским историчарима поверена патриотска мисија да оцену прошлости сведу на ситуацију која је најповољнија за југословенске националне интересе и за идеолошке аспирације новог режима, да је сукоб Тито-Стаљин продро и на поље друштвених наука, да су се југословенски буржоаски историчари брзо прилагодили новим прилакама и да они воде главну реч у данашњој југословенској историској науци.

Богољуб Петковић

„ПЕТ ГОДИНА ИСТОРИСКИХ ЗАПИСА“

У цетињском часопису „Сусрети“ (свеска за август-септембар 1953, стр. 509—518) објављен је прилог Томице Никчевића под горњим насловом, о коме је у наредном броју истог часописа (свеска за октобар 1953, стр. 640—643) казао неколико начелних примједби одговорни уредник „Историских записа“ Јагош Јовановић. Но пошто су скоро сви чланци које је Никчевић директно поменуо, у своме приказу моји, мада „Историски записи“ за првих пет година излагања (1948—1952) имају 2.742 стране, јасно је да Никчевић својим приказом није хтио да користи нашој историској науци. Њему је стварно био циљ само да се мени „освети“ за један стари „дуг“, а наиме што сам му казао на годишњој скупштини Научног друштва НРЦГ, одржаној 4 октобра 1952 године, када је критиковао „старије“ чланове тога Друштва што нерадо пуштају у исто млађе људе, да се за чланство у Научном друштву траже научни радови, а не — свршени факултет.

Из цијелог Никчевићевог приказа очигледно је то, да он није не само хтио, већ није ни могао мјеродавно судити о „Историским записима“, јер је он тек скоро свршио право, те не познаје ни главне чињенице из историје Црне Горе, а још мање историску методологију. Због тога је Никчевић и могао онако олако и неодговорно „констатовати“, да у „Историским записима“ има прилога који су не само „ненаучни“ — како то Никчевић каже, већ и чланака који су чак „објективно штетни за нашу данашњу науку и школу“ (!). Но док тако мисли о чланцима у „Историским записима“ млади правник Никчевић, о њима имају сасвим друкчије мишљење наши стручни историчари. То је позна-